

Tarih İncelemeleri Dergisi
Cilt/Volume XX, Sayı/Number 1
Temmuz/July 2005, 215-217.

The Life of 'Alimkul, A Native Chronicle of Nineteenth Century Central Asia, İngilizce'ye çeviren ve yayımlayan: Timur K. Beisembiev, Londra 2003, Routledge Curzon yayınları, ISBN: 0-7007-1114-7

Özbekistan Bilimler Akademisi Şark Çalışmaları Enstitüsü yazma eserler kısmında 12136 numarayla saklanan '**Tarih-i Alimkul Emir-i Leşker**' isimli Çağatay Türkçesi'yle yazılmış bu değerli eser, Almaata'da Şark Çalışmaları Enstitüsünden Dr. Timur K. Beisembiev tarafından Londra'da 2003 yılında yayımlanmış bulunuyor. Doksan iki yapraklık Arap harfli bu yazma eser hem İngilizce'ye tercüme edilmiş hem de Arap harfleriyle yeniden dizilmiştir. Orjinal metnin bir nüshası da kitaba eklenmiştir. Metin tek nüsha olduğu için bu çalışma bir edisyon kritik değildir. Dr. Beisembiev yaptığı açıklamalarla bu eseri Orta Asya tarihi özellikle on dokuzuncu yüzyıl Hokand hanlığı tarihi üzerine çalışanlara sunuyor. Zira, bu yazma eser on dokuzuncu yüzyıl Hokan Hanlığı tarihi için önemli bir kaynak niteliğindedir.

Yazma metin, 1969 yılında Akmacan Muhammed Babaev isimli birinden satın alınmış önceden. Metinde Hokand hanı Alimkul'un (1833-1865) (diğer adı: Alikulu) yaşamı ve faaliyetleri anlatılır. Yazarının ismi eserde açıkca yazılı değildir, fakat Taşkent'te toprak ve vergi işleriyle görevli resmi biri (*mirzabaşı*) tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu görevli Güney Kazakistan'daki Hokand kaleleri olan Yeni Kurgan ve Türkistan'a gitmiş ve 1864 yılında Alimkul tarafından hanlığın teşrifatçıbaşılığına (*şigavul*) terfi ettirilmiştir. Adı eserde tam olarak yazılmış olmamasına karşın, birkaç yerde soyadı *Can-uka* olarak geçen bu kişi Molla Mirza Yunus Can Mirzabaşı Şigavul Taşkendi'dir. **Tarih-i Cedide-i Taşkend** isimli yazma eserde Yakup beyle (1820-1877) Kaşgar'a gidenler arasında bu kişinin ismi geçer. Molla Yunus, Taşkent'in batısında Kökçe'de doğmuştur. **Badevlet-name, Tarih-i Hamidi ve Tasnif-i Garib** isimli yazma eserlerde bu kişi hakkında bilgi vardır. Molla Yunus Can, **Hadaikü'l-Envar** isimli Hokand hanlarının muhtasar bir tarihi ile **Tuhfe-i Tayibi** isimli eserler de yazmıştır. **Tarih-i Alimkulu ve Tuhfe-i Tayibi**, Alimkul'un oğlu Molla Şir Muhammed Mirza'nın isteği üzerine yazılmıştır.

Alimkul 1833'de Kokand yakınındaki Buçun Bitkan'da Kırgız-Kıpçak Hasan biy ailesinde doğmuştur. Babasını küçük yaşta kaybettiğinden amcası Molla Dost Ahund tarafından büyütülmüş ve eğitilmiştir. Eğitimini Hokand ve Andican medreselerinde tamamlamış ve **molla** ünvanını almıştır. Çeşitli askeri hizmetlerden sonra **emirü'l-ümera** ve **emir-i leşker** ünvanlarını kazanmış ve otuz yaşında hanlığını kurmuştur. Alimkul, Güney Kazakistan'ı Ruslar'a karşı savunmaya çalışmış ama 1863'te Rusların Suzak'ı ve 1864'te Türkistan, Evliya Ata ve Çimkent'i almalarını engelleyememiştir. 1865 Mayıs'ında Ruslarla yaptığı bir savaşta yaralanmış ve sonra ölmüştür.

Molla Avaz Muhammed Attar tarafından 1870 yılından önce yazılan **Tuhfetü'l-Tevarih-i Hanî** isimli tarih kroniğinde Alimkul'un biyografisi üzerine değerli notlar yazılmıştır.

Bundan başka Ruslar hanlığı yokettikten sonra Çağatay Türkçesiyle iki küçük kronik yazılmıştır. Bunlardan biri Bek Nazar'ın yazdığı **Emir-i Leşker Ceng-namesi**, diğeri de Molla Hal Bek ibn Molla Musa'nın **Alimkul Ceng-namesi** ve **Garib-name**'dir. Bu eserlerde Alimkul üzerine değerli bilgiler vardır. '**Tarih-i Alimkul Emir-i Leşker**'de sırasıyla şu bölümler yer alır: 1-Önsöz 2-Alimkul'un askerî faaliyetlerinin başlaması 3-Hokand hanları ile Rusya arasındaki kavgaların kökeni 4-Rus askerleriyle Müslüman askerlerin savaşmaya başlamaları 5- Rusların ikinci kere Akmescit'i kuşatmaları 6-Rusların ikinci kere Yengi Kurgan kalesini kuşatmaları 7-Alimkul'un Çim kent'te Ruslarla muharebesi 8-Alimkul'un İkan muharebesi 9-Alimkul'un Taşkent'te Rus general Cernayof'la muharebesi ve ölümü ve son olarak da fihrist. Metin Hokand hanlığı devlet teşkilatı üzerine ışık saçar: aftabaşı, amir-i leşker, aksakal, atalık, bahadur-başı, dadhah, dasturkançı, ilbegi, inak, ışık-ağası, kervan başı, leşkerbaşı, mihtar, mingbaşı, mir-asad, mirza, mirzabaşı, naib, nakib, pansadbaşı pervaneci, kadı, kadı-reis, kurbaşı, kuşbegi, risaleci, sarkar, sarmanbegi, sarrafana, südur, udayçı, yaver, zekatçı gibi resmi görevliler ve ünvanlar üzerine bilgi bulunmaktadır.

Hokand hanlığı, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Oş, Margilan, Namangan ve Hokand şehirlerini kapsıyordu. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında 1840'a kadar hanlığın sınırları genişledi. Akmescit, Suzak, Savran, Türkistan, Çimkent, Evliyaata, Bişkek, Tokmak, Taşkent, Namangan, Andican, Uzkend, Margilan, Surhab ve Oş hanlığın sınırları içindeydi. 1747'de Nadir Şah'ın ölümünden sonra Orta Asya'da büyük politik değişiklikler oldu. Fergana'da on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Özbek Ming aşiretinden olan Hokand yöneticileri Fergana'ya hakim oldular. 1750'lerde Fergana vadisinde dört beylik vardı: An dican, Namangan, Margilan ve Hokand. İrdana biy 1758-59'da Doğu Türkistandaki Cungar devletine itaatini bildirdi, Hokand hakimi olarak. Narbuta biy (1763-1798) Fergana vadisini Minglerin idaresinde birleştirdi. 1760'da Doğu Türkistan Çin'in bir parçası oldu. Buhara, Hive ve Hokand hanlıkları arasındaki ilişkiler dostça değildi, hepsi de Özbek kökenli olmasına rağmen. Fergana'da Narbuta biyin oğlu Alim biy (1798-1810) Ming aşireti temelinde hanlık kurdu. 1805'te Hocend'i, 1809'da Taşkent'i fethetti. Taşkent, Kazak bozkırlarındaki fetihler için Hokand hanının üssü oldu. Alim han suikasta öldürüldükten sonra yerine erkek kardeşi Umar han (1810-1822) geçti. Daha sonra da onun oğlu Muhammed Ali han (1823-1842). Bu iki han Hokand hanlığının sınırlarını genişletti. Böylece hanlık Sir Derya'dan Issıkköl'e kadar genişledi. Bu bölgelerde kaleler ve garnizonlar yapıldı, Özbek ve Taciklerin desteğiyle. Fergana vadisi üs olarak kullanılarak Kaşgar Hocaları'na destek verildi. 1842'de Fergana'da bir isyan çıktı. Buhara emiri Nasrullah, Hokand'ı ele geçirdi ve M. Ali Han'ı öldürdü. Üç ay sonra Buhara'da bir isyan patlak verdi. Bundan sonra hanlık isyanlar ve yerleşik nüfusla farklı göçebe gruplar arasındaki mücadelelerden dolayı zayıfladı. 1850'lerde Ruslar Sir Derya havzasında egemenliklerini kurdular. 1864'te Rus askerleri Çin'le imzaladıkları sınır anlaşmasından sonra Türkistan ve Evliyaata'yı ele geçirdiler. Böylece Rusya ile Yeni sınır belirlendi. Rus general Çerniyef Hokand'a karşı saldırılarını sürdürdü. 1864'te Molla Alim Kul, Rus generali Çimkent'ten çıkardı. Buhara ordusunun Fergana'yı işgal etmesinden sonra Alim Kul, Çimkenti bırakmak zorunda kaldı ve Eylül 1864'te Çimkent Rusların eline geçti. 1865'te Ruslar Taşkenti aldılar. 1866'da Rusya'ya resmen ilhak edildi. Hokand hanlığına bağlı Hocend 1866'da Buharalılardan alındı. Hanlık böylece sadece Fergana vadisine sıkıştı. 1868'de Rus general von Kaufman Rusya'nın Hokandla düşmanlığının bittiğini ilan etti, ama Buhara ve Semerkand mollaları mücadeleye devam ettiler. Kaufman, 1868'de Semerkand yakınındaki Çobanata'da Buhara askerlerini yendi ve Semerkand Rusların eline düşüştü. 1875'te Skobelov'un yönetimindeki Rus askerleri Huda Yar'a karşı çıkan bir Kıpçak isyanını bastırdılar ve Hokand hanlığı 2 Şubat 1876'da tarihe karıştı. 20 Mart 1876'da

Yeni Yayınlar

Çar II. Aleksandır, Türkistan Genel Valiliği Fergana Oblastı yaptı. İlk vali de Skobelov'du (Yuri Bregel, *An Historical Atlas of Central Asia*, Brill, Leiden 2003, 62-64.).

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Hokand hanlığı ilişkileri yeterince bilinmeyen konular arasında kalıyor. Bu konuda bu yazma eserde küçük ama önemli bilgiler bulunuyor ve bu bilgileri de Osmanlı arşiv belgeleri onaylıyor. Bunlardan biri Tibet yoluyla İstanbul'a Halife'ye (Rum Sultanı) Hokand hanlığı elçisi olarak gönderilmek istenen Ahmed Hacı İşan'ın Çinlilerin yolu kapatması ve Yarkend'de kendisini tutuklamaları sebebiyle görevinin yapamamasıyla ilgilidir. Alimkul, elçinin Osmanlı Sultanına varmasının bir zaruret olduğunu belirtir ve bunun yerine elçi olarak Hacı Maylı beyi görevlendirir. O sırada başka elçiler de Hindistan, İngiltere gibi diğer ülkelere gönderilir. Elçilere Tibet yolunu kullanmaları söylenir. İkincisi, İşan Kadı'nın Alimkul tarafından İran yoluyla İstanbul'a elçi olarak gönderilmesidir. Osmanlı Sultanına sunulmak üzere elçiye hediyeler verilir (yaprak: 66a, 75a). Yazma eserde geçen bu bilgiler, İstanbul'daki Osmanlı Arşivi'nde saklanan belgelerden teyit edilebilmektedir. Bu bakımdan bu eser, yeterince bilinmeyen yeni bir konuya işaret etmektedir: Osmanlı-Hokand hanlığı ilişkileri. Sanırım hem Türkiye'de hem de Orta Asya'da özellikle Özbekistan'da böyle bir araştırma şimdiye kadar yapılmamıştır. Alimkul'un biyografisi üzerine epey çalışma vardır, ama Osmanlılarla olan ilişkiler ez azından Ruslarla olan ilişkileri kadar bilinmemektedir.

M.Akif Erdoğan

